

371.011
МЗЗ

1796

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА

МАТВІЄНКО ОЛЕНА ВАЛЕРІЇВНА

УДК 37.034

МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ
ШКОЛЯРІВ У ПОЗАУРОЧНИЙ
ТА ПОЗАШКІЛЬНИЙ ДІЯЛЬНОСТІ

13.00.01 – Теорія і історія педагогіки

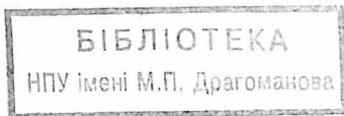
с.матв

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова

100310367

КИЇВ – 1999

Дисертація є рукописом

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, Міністерства освіти України

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
КОБЗАР Борис Степанович
Інститут проблем виховання,
головний науковий співробітник

Офіційні опоненти: доктор філософських наук,
академік АПН України
ЗЯЗИОН Іван Андрійович
Інститут педагогіки і психології
професійної освіти,
директор

кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
ЧОРНА Катерина Іванівна
Інститут проблем виховання,
завідуюча лабораторією

Провідна установа: Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського
кафедра педагогіки
Міністерство освіти України. м.Вінниця

Захист відбудеться «7» листопада 1999 року о 14³⁰ годин
на засіданні спеціалізованої вченої ради К26.053.02 у Національному
педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, (252601, м.Київ,
вул.Пирогова,9).

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Національного
педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (252601. м.Київ,
вул.Пирогова,9).

Автореферат розіслано «6» вересня 1999 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.В.Долинська

Загальна характеристика роботи

Актуальність проблеми. Проблема морального виховання набуває дедалі більшої гостроти як глобальна. Вона однаково хвилює громадськість, педагогів, уряди багатьох країн світу. Своєчасне моральне виховання дітей конче необхідне для оздоровлення суспільства. Відомий педагог-гуманіст Януш Корчак, підкреслюючи соціальну роль морального виховання дітей, сформулював важливе положення: «Реформи в житті дорослих слід починати в душах дітей». Виховання моралі в молодого покоління – одне з пріоритетних завдань української загальноосвітньої школи.

Час соціально-економічних і політичних перетворень, що переживає нині Україна, актуалізував низку проблем, пов'язаних із духовним життям суспільства: дефіцит милосердя та взаєморозуміння, відчуження людей один від одного, вияви байдужості й жорстокості. Чинники їх виникнення слід шукати як в макросоціальних явищах, так і в прорахунках морального виховання.

Спираючись на філософські, педагогічні, психологічні дослідження, наука дедалі активніше шукає шляхи поліпшення морального виховання особистості.

Ця проблема була об'єктом пошуків Г.Сковороди, М.Бердяєва, М.Драгоманова, В.Шинкарука, І.Зязюна та ін.

Основні напрями наукової розробки різних аспектів морального виховання молодших школярів відображені в працях В.Духновича, Н.Крупської, А.Макаренка, І.Огієнка, С.Русової, І.Стешенка, В.Сухомлинського, С.Шацького та ін.

Теоретичні основи виховання у школярів моральних якостей, з'ясування їх суті й умов формування знайшли висвітлення в працях І.Беха, Л.Божович, О.Киричука, Г.Костюка, О.Скрипченка та ін.

Вагомий внесок у розв'язання проблеми морального виховання особистості зробили Б.Кобзар, В.Котирло, М.Красовицький, Ю.Приходько, Ю.Руденко та ін.

Шляхи, засоби і методи формування моральних взаємовідносин у процесі спільної діяльності учнів висвітлюються в роботах В.Білоусової, К.Гавриловець, В.Киричок, Н.Рєпи та ін.

Моральному вихованню учнів у позаурочній діяльності значну увагу приділяли О.Богданова, Л.Канішевська, В.Коротєєва, Л.Нестеренко, Я.Романова, Л.Руднева, Н.Трофимова, М.Юр'єва та ін. Ними досліджені та експериментально перевірені ряд об'єктивних та суб'єктивних стимулів розвитку почуттів і моральних уявлень учнів початкових класів у процесі позаурочної роботи.

Разом з тим залишаються недостатньо вивченими та обґрунтованими сучасні соціально-педагогічні умови ефективності роботи закладів освіти з морального виховання молодших школярів у позаурочній та позашкільній діяльності. бракує сучасних науково обґрунтованих рекомендацій щодо

вдосконалення форм і методів педагогічної діяльності, не проаналізовано роль позашкільного середовища та його вплив на моральне виховання сучасних молодших школярів.

Молодший шкільний вік як початковий етап соціалізації дитини на рівні школи потребує особливої уваги. Саме зі вступом дитини до школи стає можливим цілеспрямований педагогічний вплив на її особистість. Важливого значення в межах означеної проблеми набуває визначення умов, засобів, форм і методів, які є найбільш дієвими при формуванні моральних знань, умінь і навичок, а також виявлення найбільш ефективних форм взаємодії школи, сім'ї та громадськості в цьому контексті.

Актуальність визначеної проблеми, недостатність її теоретичного та практичного опрацювання зумовили вибір теми дисертаційного дослідження «Моральне виховання молодших школярів у позаурочній та позашкільній діяльності».

Об'єкт дослідження – моральне виховання дітей молодшого шкільного віку.

Предмет дослідження – моральне виховання дітей молодшого шкільного віку в умовах позаурочної та позашкільної діяльності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження входить до тематичного плану і наукової комплексної програми Інституту проблем виховання АПН України.

Мета дослідження – виявити та обґрунтувати педагогічні умови морального виховання особистості учня молодшого шкільного віку та оптимізації цього процесу з урахуванням діяльності соціальних служб для дітей.

В основу дослідження покладено **припущення**, про те, що функціонування відкритої соціально-педагогічної системи повинно мати безперервний, керований, комплексний характер, забезпечуючи цим умови для цілеспрямованого морального виховання учнів молодших класів у різних соціумах.

Завдання дослідження:

- проаналізувати стан досліджуваної проблеми в педагогічній теорії та практиці;
- зробити соціологічну діагностику процесів, що безпосередньо впливають на моральне виховання особистості молодшого школяра;
- визначити й апробувати соціально-педагогічні умови, які забезпечують ефективність морального виховання учнів 1-4-х класів у процесі позаурочної та позашкільної діяльності;
- розробити методичні рекомендації для вихователів щодо морального виховання особистості молодшого школяра в умовах розбудови національної школи.

У процесі дослідження використовувався комплекс **методів**: теоретичний аналіз і синтез відповідної наукової літератури; вивчення і узагальнення кращого педагогічного досвіду; спостереження, моделювання, створення спеціальних ситуацій; експертні оцінки, бесіди; анкетування; педагогічний експеримент, математична обробка отриманих даних.

Наукова новизна дослідження полягає в формулюванні теоретичних положень, які в сукупності становлять цілісну систему ефективного морального виховання особистості молодшого школяра; визначенні критерії морального виховання учнів початкових класів, до яких належать працьовитість, старанність, критичність і самокритичність, єдність слова і діла, дисциплінованість, бережливе ставлення до суспільного майна, чуйність, відповідальність, активність, сила волі, турботливість, взаємодопомога. На основі цього виявлені рівні моральної вихованості молодших школярів (високий, середній, низький, найнижчий); визначені й апробовані педагогічні умови морального виховання учнів початкових класів, які сприяють досягненню позитивного результату (поєднання інтелектуального та поведінкового підходів; синергія навчальних і виховних впливів; вибір потрібної форми поведінки).

Теоретична значущість дослідження полягає в тому, що теоретично обгрунтовано соціально-педагогічні детермінанти морального виховання особистості молодшого школяра; розроблена діяльнісно-орієнтована модель профілактично-корекційних впливів на дітей молодшого шкільного віку, яка дає можливість виокремити вузлові моменти системи морального виховання сучасного молодшого школяра, що потребують найбільш уважного вивчення в нинішній соціальній ситуації.

Практичне значення дослідження полягає в розробці методичних рекомендацій щодо вдосконалення морального виховання учнів початкових класів в умовах розбудови національної школи, які можуть бути використані в практичній роботі вчителями і вихователями, а також при курсовій підготовці вчителів, читанні спецкурсів у педвузах і педучилищах.

Особистий внесок автора. Вперше зроблена спроба соціологічної діагностики факторів, що безпосередньо впливають на моральне виховання особистості молодшого школяра в умовах нинішнього соціально-політичного стану в суспільстві.

Вірогідність висновків дисертаційної роботи забезпечується системним аналізом теоретичного й емпіричного матеріалу; використанням методів дослідження, адекватних його меті і завданням, а також порівняльним аналізом експериментального матеріалу.

Апробація результатів дослідження і впровадження їх у практику здійснювались у процесі дослідно-експериментальної роботи в початкових класах середніх шкіл № 51, 90, 220 м.Києва, №2 м.Богуслав, Лісниківській

середній школі Київської області, середній школі №5 м.Краматорська Донецької області.

Основні теоретичні положення і попередні висновки дослідження доповідались на науково-теоретичних конференціях Інституту педагогіки АПН України (1993, 1995, 1998 рр.) і на звітних наукових конференціях кафедр НПУ імені М.П.Драгоманова (1994, 1996, 1997, 1999 рр.). Матеріали дослідження покладено в основу монографії, методичних рекомендацій, статей здобувача, а також лекцій, з якими вона виступала в НПУ імені М.П.Драгоманова. Київському міжрегіональному інституті вдосконалення вчителів імені Бориса Грінченка.

На захист виносяться:

1. Сукупність положень, що визначають сутність і специфіку процесу морального виховання сучасних молодших школярів у позаурочній та позашкільній діяльності, яка полягає в тому, що особливістю сучасного виховного процесу в початковій школі стає його коригування, як першооснова нормалізації моральних і психічних ставлень молодшого школяра, що може на ранніх стадіях бути засобом профілактики та подолання відхилень у моральній поведінці.

2. Теоретичне та експериментальне обґрунтування соціально-педагогічних умов підвищення ефективності процесу морального виховання сучасних молодших школярів у позаурочній та позашкільній діяльності.

3. Організаційно-методичні підходи до взаємодії вчителів, батьків і громадськості щодо вдосконалення процесу морального виховання сучасних молодших школярів у позаурочній та позашкільній діяльності.

Структура роботи. Дисертація підпорядкована логіці дослідження, його меті та завданням і складається зі вступу, двох розділів з трьома параграфами у кожному та загальних висновків; списку використаної літератури, який включає 227 найменувань і трьох додатків. Робота викладена на 179 сторінках друкованого тексту і містить 17 таблиць та 12 рисунків, які займають 19 сторінок.

Основний зміст дисертації

У вступі дається загальна характеристика дослідження, обґрунтовано актуальність проблеми, визначено мету, сформульовано завдання, охарактеризовано наукову новизну, теоретичне і практичне значення, вірогідність одержаних результатів, викладено положення, які виносяться на захист, відомості про апробацію результатів дослідження та структуру дисертації.

У першому розділі дисертації «Моральне виховання особистості як соціально-педагогічна проблема» зроблено теоретичний аналіз праць учених-філософів, соціологів, психологів, педагогів, а також педагогічної практики,

розглядаються сучасні соціально-педагогічні умови, що впливають на моральне виховання особистості молодшого школяра, визначаються соціально-педагогічні особливості виховання моральності молодших школярів.

Останніми роками проблема виховання, зокрема, морального виховання, стає предметом дослідження багатьох філософів, соціологів, психологів, педагогів. На основі аналізу цієї проблеми у філософській і психолого-педагогічній інтерпретації, а також вивчення досвіду, ми розглядаємо її в педагогічному аспекті. У теоретичному дослідженні певна увага приділяється поняттям і термінологічному апарату. Зокрема, розглянуто та визначено такі поняття, як «мораль», що походить від латинського слова «*moralis*» (моральний) від «*moris*» (звичай); «моральне виховання» як суспільне явище, що підпорядковується законам суспільного розвитку, і водночас як процес, специфічні функції якого здійснюються за своїми власними правилами та закономірностями.

Проблема моральності набула розвитку в працях філософів М.Бердяєва, М.Драгоманова, І.Канта, І.Сковороди, Л.Фейербаха, які розглядали її в нерозривному зв'язку з соціальними та моральними ідеалами майбутнього суспільства.

Аналіз численних праць сучасних філософів (О.Дробницький, І.Зязюн, О.Капарський, В.Шинкарук та ін.) дав нам підставу зробити висновок, що розвиток особистості, її виховання завжди є результатом взаємодії, контакту з соціальним середовищем, а якість її розвитку, вихованості визначається культурою соціального середовища. Зрозуміти еволюцію особистості можливо лише в контексті взаємодії останньої з середовищем.

Ефективність реалізації мети морального виховання і прогнозованих цілей залежить від умов, що об'єктивно впливають на процес морального виховання, моральну вихованість школяра.

Спостереження за складними процесами демократизації в Україні, аналіз соціальних проблем дозволяють виявити соціально-педагогічні фактори, що впливають на моральне виховання молодшого школяра в позаурочній діяльності. Це – сім'я (не виконує належним чином свої основні функції: репродуктивну, демографічну, виховну, рекреативну, комунікативну, регулятивну, організаторську); соціальні відносини (соціально-політичні зміни; розшарування в суспільстві, зміна соціальної структури; відсутність цілісної соціальної політики дитинства; нестабільність економіки); чинні норми та ідеали (ціннісно-нормативна система має деформований характер; девальвація загальнолюдських цінностей; спрощення духовно-ціннісних орієнтацій; переважання екзистенціальних та вітальних потреб); полікультура (низькопробне кіно, відео, книговидавництво); принизливі ідеали, інформаційне перевантаження, низькопробна

реп і рок музика); макро- і мікросередовище (майже відсутні загальнонавчальні громадські норми і принципи співжиття людей).

Моральна вихованість школяра – це його прагнення, світовідчуження і світорозуміння, що виявляються у ставленні до суспільства, до людей, до моральних цінностей, до виконання своїх обов'язків. Тому, як зазначали видатні педагоги (О.Духнович, А.Макаренко, І.Огієнко, С.Русова, І.Стешенко, В.Сухомлинський, Я.Чепіга, С.Шацький та ін.), вирішуючи питання про моральне виховання школяра, треба підходити до нього з точки зору забезпечення об'єктивного впливу на кожну особистість всієї системи суспільних відносин (виробничих, ідеологічних, правових, моральних, побутових, сімейних), її власного ставлення до життя.

С.Шацький вважав, що системний підхід до вивчення виховних явищ щодо їх впливу на моральне виховання особистості включає: 1) організацію виховного процесу у школі з урахуванням впливів навколишнього середовища на колектив; 2) активну участь шкільного колективу в удосконаленні навколишнього середовища; 3) всебічне використання виховних можливостей шкільного колективу в ролі головного організатора дитячого життя як у стінах навчально-виховного закладу, так і поза його межами. Цю точку зору поділяють сучасні педагоги М.Красовицький, О.Куракін, Л.Новикова та ін.

Значний внесок у з'ясування багатограних аспектів теорії і практики морального виховання зробили В.Білоусова, Л.Канішевська, О.Киричук, Б.Кобзар, Н.Рєпа, Н.Трофимова та ін.

За твердженням ряду педагогів та психологів саме на етапі молодшого шкільного віку починає формуватися ядро, база моральної поведінки, моральних почуттів і моральних переконань, що дозволяють дитині орієнтуватися й усвідомлювати правильність своїх переконань.

Аналіз сучасних соціально-педагогічних умов, що суттєво змінилися, показав їхній помітний вплив на соціально-психологічні характеристики молодших школярів, появу нових компонентів, виявлених нами в результаті дослідження. Серед них найбільш значущими є ті, що докорінно змінюють традиційну картину розвитку учня молодшого шкільного віку: інтелектуальний розвиток дитини випереджає розвиток мотивації та вольових якостей; «демократичність» у поведінці з учителем, спонтанність поведінки, невміння узгоджувати свої дії з нормами шкільного життя; вияви агресивності щодо оточення; зниження інтересу до навчання; зміна статусних характеристик у зв'язку зі зміною мотивів спілкування за переоціненими моральними якостями об'єктів спілкування, а на цьому тлі – втрата істинних лідерів, не завжди адекватна поінформованість у питаннях релігії, політики, сексу, неусвідомлена політизація життя, омолодження та зростання злочинності тощо.

Отже, в умовах демократичного і національного відродження України теорія і практика виховання молоді спіткнулися з досить складними проблемами. Ось чому в процесі дослідження насамперед вивчався досвід роботи вчителів початкових класів із проблеми морального виховання в позаурочній діяльності, а також стан розв'язання цієї проблеми в практичній діяльності шкіл м. Києва, Київської області, м.Краматорська. Виявилось: на сьогодні 80% учителів вважають, що виховний процес відбувається спонтанно і все ще в основі своїй ґрунтується на старих методиках, породжуючи важкодолаєні суперечності між новими вимогами і старими формами.

Опитування вчителів з метою визначення діючих методів виховання виявило дві тенденції: 1) поширення методів і форм педагогічної роботи, спрямованої безпосередньо на особистість; 2) зменшення обсягу та форм суспільно корисної діяльності учнів. Понад 30% учителів вважають важливими для себе такі методи виховання, як співробітництво з учнем, індивідуальні бесіди, 44% – продовжують дотримуватися «педагогіки заходів» (виховні години, бесіди, дискусії, класні збори тощо), 2% вчителів визнають основним методом виховання залучення учнів до суспільно корисної діяльності.

У процесі дослідження поряд з позитивними фактами поліпшення справи з проблеми морального виховання сучасних молодших школярів виявлено ряд недоліків, а саме:

- відсутність системності та систематичності в роботі вчителів у позакласній виховній роботі;
- одноманітність форм та методів морального виховання у позакласній виховній діяльності;
- недостатня реалізація принципу індивідуального підходу до учнів у процесі виховання;
- слабе володіння відповідними знаннями закономірностей морального зростання особистості молодшого шкільного віку; недостатнє знання методик визначення рівнів моральної вихованості молодшого школяра;
- слабо залучаються до співпраці сім'я та громадськості.

Отже, з огляду на зміни, які відбуваються в суспільстві, постала необхідність виявлення педагогічних умов морального виховання особистості учня молодшого шкільного віку та оптимізації цього процесу з урахуванням діяльності соціальних служб для дітей.

У другому розділі «Оптимальні шляхи та умови морального виховання молодших школярів у позаурочній та позашкільній діяльності» сформульовано основні завдання дослідження, систематизовано оптимальні шляхи та умови практичної реалізації системи морального виховання сучасного молодшого школяра.

У взаємодії з середовищем і цілеспрямованими виховними впливами школяр набуває необхідного досвіду суспільної поведінки. Аналіз і оцінка взаємозв'язків соціальних і педагогічних впливів на моральний розвиток особистості молодшого школяра в позаурочній діяльності дозволили розробити орієнтовний механізм їх взаємодії: функціонування механізму взаємозв'язків відбувається через діяння керованих (школа), напівкерованих (сім'я, позашкільні заклади), некерованих (соціальне середовище) чинників, які визначають особливості морального виховання.

У нашому дослідженні ми дійшли висновку, що у своїй сукупності соціальні та педагогічні впливи утворюють особливу соціально-педагогічну ситуацію, яка включає виховне середовище (школа, сім'я, позашкільні заклади), внутрішню позицію дитини та суспільне середовище. Для її характеристики нами визначені та обгрунтовані такі параметри: напрямок виховного середовища (орієнтоване на дитину, суперечливо діюче на дитину, байдуже до дитини, несприятливо діюче на дитину); напрямок виховного і освітнього процесу (особистісно-орієнтований, цілераціональний, анонімний, авторитарний); напрямок внутрішньої позиції дитини (взаємодія, протидія, бездіяльність); напрямок суспільного середовища (позитивне, суперечливо діюче, дезорганізуюче, негативно діюче на дитину). Відповідно до проведеного теоретичного аналізу нами розроблена структурна модель соціально-педагогічного впливу на моральне виховання школярів, яка дає можливість прогнозувати особливі соціально-педагогічні ситуації, які по-різному позначаються на результатах моральної вихованості особистості.

Інтегративним показником відповідності морального розвитку молодшого школяра об'єктивним умовам, що формуються в суспільному середовищі на етапі докорінних соціально-економічних перетворень, є моральний досвід особистості, що відображається в її моральних якостях. Знання цих якостей дитини визначає вибір шляхів педагогічного впливу на неї, постановки певних соціально-педагогічних завдань, зокрема: подолання суперечностей між загальною («позажиттєвою») мораллю та конкретною («реальною»), між почуттями (які є формою вияву морального досвіду особистості) і моральними ідеалами, між почуттями і практикою поведінки, а також створення сприятливих соціально-педагогічних умов поєднання у виховних середовищах (школа, сім'я, позашкільні заклади) ставлення, навчання та виховання, особистісно спрямованого на дитину, активної позиції самої дитини та позитивного впливу суспільного середовища.

Моральна вихованість школяра визначається внутрішніми якостями, що характеризують його ставлення як до соціального оточення, так і до себе самого. Основними критеріями визначення рівня моральної вихованості учнів

молодшого шкільного віку ми визначили такі моральні якості: чуйність, взаємодопомога, дисциплінованість, єдність слова і діла, бережливість, відповідальність, турботливість, критичність і самокритичність, старанність, активність, працьовитість, сила волі.

Для визначення рівнів вихованості особистості молодшого шкільного віку ми скористалися такими ознаками вияву:

Високий рівень: стійка позитивна поведінка учня, яка характеризується альтруїстичними мотивами вчинків та готовністю без вагань реалізувати моральні якості своєї особистості.

Середній рівень: ситуативна поведінка учня, яка характеризується наданням переваги реалізації спочатку егоїстичних потреб, а потім – реалізації вчинків на користь іншому, пріоритет того чи іншого залежить від ситуації.

Низький рівень: слабкий вияв позитивного морального досвіду учня, що характеризується компромісним виходом із ситуації, в якому частіше превалюють егоїстичні інтереси.

Стійко-негативний рівень: наявність негативного соціального морального досвіду учня, що характеризується безапеляційним вибором егоїстичного шляху виходу із ситуації без урахування інтересів інших.

Результати визначення рівня моральної вихованості учнів до початку формуючого експерименту (контрольних та експериментальних класів) свідчать, що до експерименту майже всі учні перебували на середньому рівні моральної вихованості та нижче.

Результати констатуючого експерименту свідчать, що рівень моральної вихованості молодших школярів у цілому недостатній. З огляду на це необхідне експериментальне вивчення соціально-педагогічних впливів суспільного середовища на моральне виховання молодших школярів, а також виявлення оптимальних шляхів морального виховання молодших школярів у позаурочній та позашкільній діяльності.

Для того, щоб предметніше уявити можливості позашкільного виховання в сучасних умовах, ми дослідили використання школярами позашкільного часу. Одним з основних показників тут є витрати часу на підготовку до уроків. Різниця показників між першокласниками та учнями третього класу виявилась досить істотною. Якщо в першому класі 40% учнів витрачають на виконання уроків 1,5 години і більше, 48,3% - до 1 години, 11,7% – до 30 хвилин, то в третьому класі понад годину використовують на це 18,5% учнів, до 1 години – 63,8%, до 30 хвилин – 17,9%. Аналіз витрат дітьми часу на допомогу батькам показав, що майже 88% учнів приділяють цьому менше 1 години (близько 30% з них взагалі такими справами не займається). 22,4% першокласників спілкуються з батьками до 30 хвилин на день, 39% – до години та 37,8% – більше години. У третьому класі показник спілкування дітей з батьками в межах 30 хвилин

знижується до 27,9%, тобто в таких сім'ях діти в позаурочний час практично неконтрольовані дорослими. Тільки 16,7% першокласників регулярно відвідують спортивні секції, гуртки технічної та художньої творчості, 31,9% - інколи, а 51,4% взагалі ніде не займаються. У третіх класах інша картина: кількість дітей, що постійно беруть участь у позашкільній діяльності становить 13,1%, а кількість тих, які ніде не беруть участі – вже 62,9%. Починаючи з першого класу понад 60% дітей проводять біля телевізора від 3 до 6 годин на добу. У цілому загальні показники «телеочманіння» першокласників, другокласників та третьокласників майже не відрізняються. Все це ставить серйозно питання про підвищення ролі сім'ї у вихованні дітей.

Педагоги не можуть залишатись нейтральними до питань побуту й культурного дозвілля своїх підопічних, до впливу на них зовнішнього оточення, що нерідко перекреслює виховні плани.

З метою виявлення думки вчителів про особливості та характер впливу суспільного середовища на моральне виховання молодших школярів та причини моральної деформації, проведено опитування 120 вчителів. Педагоги зазначили, що найбільший вплив на моральне виховання - 28,2%, справляє сім'я; 38,5% - оцінка ролі в цьому процесі школи; виховне значення позашкільного оточення – 33,3%. Результати опитування дали змогу зробити деякі висновки.

1. Проблема становлення моральних стосунків у сім'ї усвідомлюється нині як одна з найактуальніших у запобіганні моральної деформації при вихованні особистості дитини.

2. У процесі виховання моральності дітей позашкільне та позасімейне середовище посідає середнє місце між школою та сім'єю, наближаючись до сім'ї. Педагоги не поспішають «звалити» все на вулицю, телебачення, поганих друзів тощо. Це новий штрих у сприйнятті факторів морального становлення особистості дитини порівняно з таким сприйняттям 5-7 років тому.

3. Розбіжності в оцінці ролі школи й сім'ї в моральному дозріванні дітей серед різних груп педагогів свідчать, що пропонувані існуючою соціально-виховною системою форми зв'язку школи й сім'ї здебільшого застаріли і необхідний активний пошук нових форм відповідно до суспільно-історичних умов, що склалися.

Викладені закономірності можна тлумачити як зростання ролі соціального фактора у вихованні особистості школяра.

Неоднорідність морального розвитку молодших школярів, множинність соціально-виховних чинників впливу на дітей спонукали побудувати орієнтовну модель педагогічно-превентивних впливів на дітей молодшого шкільного віку як профілактично-корекційних (Див. рис.1 на с.11). Вона дає змогу розглянути функціонування відкритої соціально-педагогічної системи, яка повинна мати безперервний, керований, комплексний характер, забезпечуючи цим умови

ОРІЄНТОВНА МОДЕЛЬ

педагогічно-превентивних впливів на дітей молодшого шкільного віку

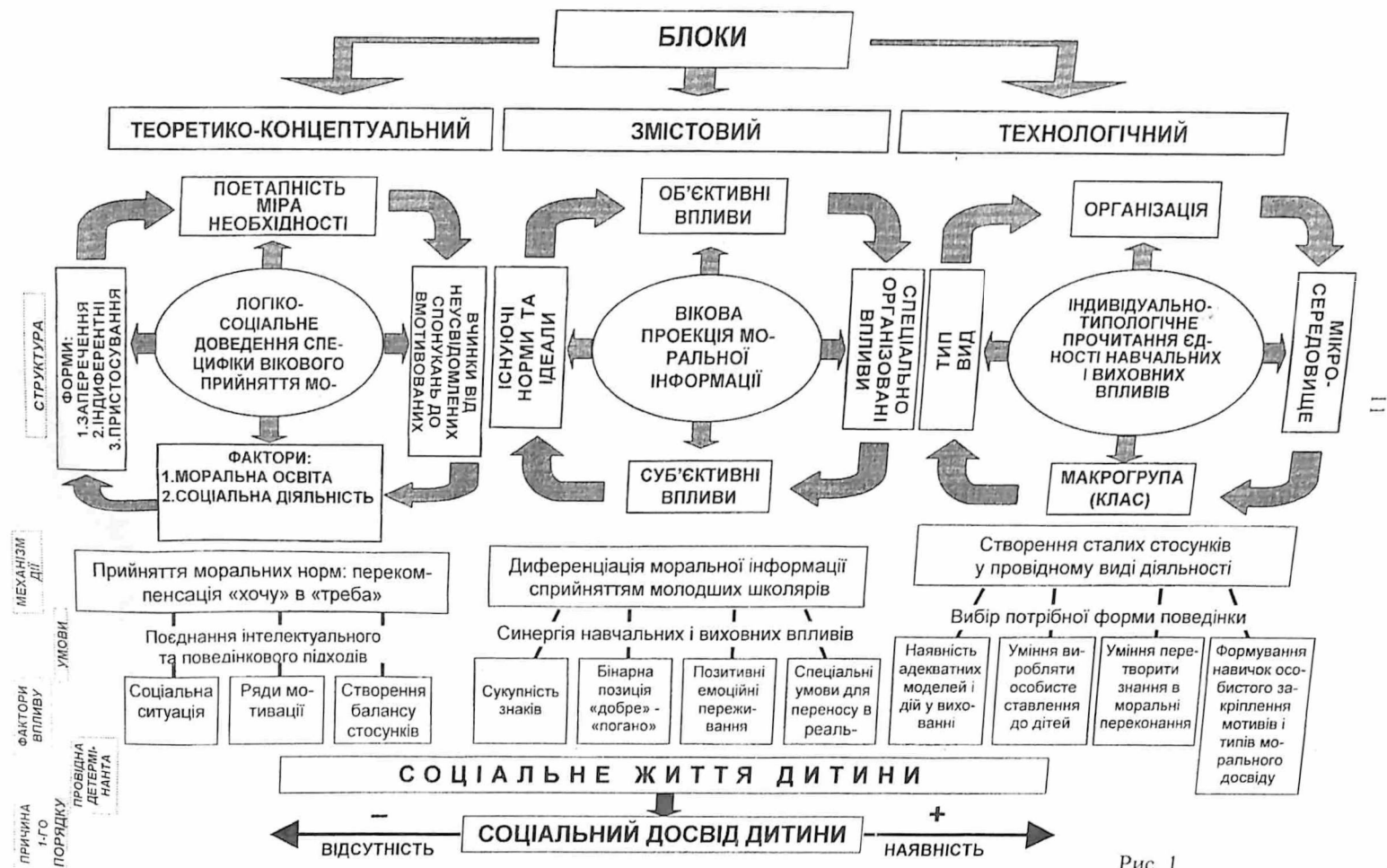

Рис. 1

морального виховання учнів молодших класів у різних соціумах та виокремити вузлові моменти системи морального виховання сучасного молодшого школяра, які потребують більш уважного вивчення в сучасній соціальній ситуації. по-перше, психологічного перекомпенсування бажаного в потрібне засобами педагогічного створення збалансованої системи суб'єктивних ставлень дитини, забезпечення умов усвідомлення моральних знань і уявлень про норми і правила поведінки в соціумі на рівні специфіки вікового їх прийняття; по-друге, врахування специфіки засвоєння молодшими школярами моральної інформації як такої, що сприймається й приймається свідомістю, почуттями й волею дітей у процесі включення їх у колективні стосунки, які переходять у особистісні без розподілу на навчальну й виховну сфери; по-третє, розвитку реакції дитини на сукупність негативних і позитивних, колективних та індивідуальних, цілеспрямованих і спонтанних впливів на «найтонших» рівнях, починаючи з організменного і до макросередовищного.

Для того, щоб діти могли керуватися у своїх вчинках тими чи іншими нормами й правилами, вони, насамперед, мають добре їх засвоїти. Тому під час організації профілактично-корекційної роботи з дітьми благополучними, але без імунітету до негативів, ми спрямовували свою роботу на відбір та ознайомлення дітей досліджуваного контингенту з узагальненими морально-етичними та правовими нормами й правилами поведінки, які прийняті в сучасному суспільстві і які вони в цьому віці можуть і мають засвоїти, а також – на створення таких умов діяльності дітей, щоб вони могли успішно користуватися цими знаннями.

Функція моральної інформації полягає в тому, щоб, поряд із повідомленням дитині необхідних знань і фактів, знаходити між особистістю дитини та цією інформацією належний зв'язок. Специфіка початкової школи як автономної навчально-виховної системи сприяє вдосконаленню цієї функції. Діти цього віку ще не диференціюють заняття на обов'язкові та необов'язкові, а інформацію на навчальну й виховну. Це лише на користь визначенню змісту моральної інформації.

Формування моральної поведінки дітей потребує створення спеціальних умов для перенесення набутої інформації в реальну поведінку. Для цього в експериментальній роботі використовувалися етичні евристичні бесіди як педагогічний механізм вказаного перенесення. Такі бесіди втілювалися нами у вигляді творчо-пошукових діалогів, дискусій, альтернативних творчих завдань морального змісту.

У змісті експериментальних занять було запрограмовано пошук рішень чи відповідей, які об'єднували б усвідомлення, переживання й дію дитини в єдиний процес. Такий зміст впливів, з одного боку, є проекцією вікової специфіки самої дитини, а з іншого – дозволяє школярам навчитися орієнтуватися в розмаїтті

пропонованих моральних понять, явищ, фактів, тобто диференціювати моральну інформацію на рівні інтегрованого сприйняття.

У нашому експерименті ми знайомили школярів з поняттям вчинку як дії, за якою стоять певне ставлення однієї людини до іншої, її наміри. Учні порівнювали два вчинки, подібні за діями, але з різними мотивами їх здійснення, при цьому дія з добрими намірами мала гірші наслідки, ніж з недобрими. Діти відтворювали ставлення учасників уявних ситуацій до дій головних героїв. Це робилося за допомогою малювання на теми двох історій, гри-драматизації, обговорення. Використовувались матеріали усної народної творчості, а також літературні та образотворчі роботи. Ми намагалися не лише дати дітям інформацію пізнавального характеру, а й викликати у них почуття співпереживання героям творів, задати високі моральні зразки. При цьому діти аналізували ставлення людей не лише один до одного, але й до живої природи.

Поряд з роботою, спрямованою на формування моральних уявлень і ціннісних орієнтацій у молодших школярів, ми прагнули розвивати гуманістичну та суспільну спрямованість їх особистості. З цією метою вже в першому класі впроваджувались елементи учнівського самоврядування. Учні регулярно відвідували підшефний дитячий садок. Ми намагались створити умови, за яких виявлялася б їхня турбота про інших, розвивалася творча фантазія, розгортались різні форми самодіяльності, що характеризуються моральною та суспільною спрямованістю. До співпраці залучалися сім'я та громадськість.

При порівнянні результатів, отриманих нами наприкінці другого року навчання в експериментальному і контрольному класах, виявились суттєві відмінності моральної вихованості учнів експериментального класу (табл.1).

Таблиця 1

Характеристика рівнів моральної вихованості молодших школярів

Клас	До експерименту				Клас	Після експерименту			
	високий	середній	низький	найнижчий		високий	середній	низький	найнижчий
1е	—	30,8	56,1	13,1	1е	17,3	51,3	27,7	3,7
1к	—	29,3	60,3	10,4	1к	—	39,3	50,3	10,4
2е	—	31,5	58,1	10,4	2е	19,8	49,2	24,6	6,4
2к	—	29,1	60,1	10,8	2к	—	39,1	50,1	10,8
3е	3,2	35,2	51,1	10,5	3е	20,6	48,9	24,1	6,4
3к	2,4	42,8	43,9	10,9	3к	2,4	43,5	43,2	10,9

Примітка: «е» – експериментальний клас

«к» – контрольний клас

Їхні судження мали достатню узагальненість, що виявлялась у прагненні характеризувати одиничні явища, виділяючи в них суттєве, загальне. В учнів експериментального класу спостерігалась і більша самокритичність, яка мала диференційований характер. Ці діти часто демонстрували усвідомлені розбіжності своїх вчинків (або поведінки) і власної уяви про належне, іноді вказували причину цього, намагалися виправити свою поведінку, виділяли моральний бік взаємовідносин людей у конфліктних ситуаціях, краще відтворювали мотиви їхніх вчинків.

Діти прагнули враховувати мотиви вчинків однолітків, справедливо поставитися до них, були терпимі до випадкових помилок товаришів, виявляли бажання прийти їм на допомогу; вони були більш активні та самостійні в суспільно корисній діяльності.

Таким чином, результати формуючого експерименту дали підстави зробити висновки про те, що соціальний досвід – це регулятивний чинник превентивних дій для вироблення механізмів захисту й самозахисту в кризовому суспільстві. І механізми ці полягають не в загостренні й без того гострих суперечностей сучасного життя, а в загартуванні ядра особистості, її моральних якостей. Умовою ефективності корекційно-профілактичної роботи з молодшими школярами може бути система суб'єктивних ставлень, яка в молодшому шкільному віці повністю ще не сформована, а ступінь її виявів та глибина опанування дитиною не надто значні.

Для формування правильної системи ставлень у молодшого школяра потрібне поєднання двох підходів: інтелектуального і поведінкового (вчинкового). Конкретна форма поєднання цих концептуальних підходів залежить від соціальної ситуації розташування (збігу чи відокремлення) обставин, факторів, умов, диспозиції дитини, її індивідуально-психічних особливостей, специфіки розвитку й формування.

У висновках дисертації узагальнюються результати дослідження, які підтвердили висунуту нами гіпотезу, формулюються **висновки**.

- Зміни, що відбуваються в суспільстві, активно впливають на моральне виховання молодших школярів, викликають множинні гострі суперечності, конфлікти, антагонізми.

- У загальному ланцюгу виховання молодших школярів утворився критичний вакуум, що погрожує серйозними наслідками, велика кількість молодших школярів випадає з цілеспрямованого виховного процесу і в позашкільний час залишається сам на сам з негативними факторами середовища.

- Педагогічний колектив може ефективно вирішувати свої виховні завдання лише на основі вивчення і врахування всього комплексу впливів макрота мікросередовища в системі виховної роботи і нейтралізації їх негативних впливів.

- Інтегративним показником відповідності морального розвитку молодшого школяра соціально-педагогічним умовам, що формуються в суспільному середовищі на етапі докорінних соціально-економічних перетворень, є моральний досвід особистості, що відбивається в її моральних якостях, при визначенні яких обираються шляхи педагогічного впливу, вирішуються певні соціально-педагогічні завдання.

- Сприятливими педагогічними умовами є поєднання у виховних середовищах (школа, сім'я, позашкільні заклади) ставлення, навчання та виховання, особистісно спрямованого на учня, активної його позиції, а також позитивного впливу суспільного середовища.

- Несприятливими педагогічними умовами для морального розвитку особистості молодшого школяра є поєднання негативного ставлення до дитини з боку педагогів і батьків, авторитарного характеру навчання та виховання в сім'ї, позашкільних закладах та школі, пасивної або протидіючої позиції учня, дезорганізуючого або негативно діючого суспільного середовища.

Результати дослідження підтверджують, що рівень моральної вихованості молодших школярів зростатиме, якщо функціонування відкритої соціально-педагогічної системи матиме безперервний, керований, комплексний характер, забезпечуючи цим сприятливі умови для цілеспрямованого морального виховання учнів молодших класів у різних соціумах. Цьому сприяють такі виховні дії, як прийняття моральних норм (зміщення акцентів із «хочу» на «треба», диференціація моральної інформації відповідно до сприйняття молодших школярів, створення сталих стосунків у провідному виді діяльності) і створення педагогічних умов (поєднання інтелектуального та поведінкового підходів: синергія навчальних і виховних впливів: вибір потрібної форми поведінки), які сприяють досягненню позитивного результату. Разом з тим, ми відзначаємо своєрідну роль вихователя в цьому процесі, наявність у нього адекватних моральних ідей, уміння перетворювати знання в моральні переконання, виробляти в учня особистісне ставлення до навколишньої дійсності, закріплювати моральний досвід поведінки.

Результати дослідження підтверджують, що вкрай необхідним на сучасному етапі є ознайомлення вчителів з проблемою впливу суспільного середовища в умовах соціальних змін на моральне виховання особистості.

За підсумками дослідження нами розроблено механізм удосконалення роботи вчителя з морального виховання учнів молодшого шкільного віку. Цей механізм відбиває орієнтовну структуру виховного процесу, логіку керування ним з боку вчителя, допомагає обирати і визначати шляхи педагогічного впливу.

У результаті експериментальної роботи вироблені методичні рекомендації для вчителів щодо морального виховання особистості молодшого школяра в умовах розбудови національної школи.

Ми усвідомлюємо, що розглянуті в дисертації питання не вичерпують усієї багатогранності цієї проблеми. зокрема, потребують подальшого дослідження питання морального виховання учні різних вікових груп в умовах соціальних змін: підготовка вчителів до цього процесу.

Основний зміст дисертації відображено в таких публікаціях автора:

1. Матвієнко О.В. Основи виховання моралі у молодших школярів: Монографія. -К.: «Стилос», 1999. – 233 с.
2. Матвієнко О.В. Основи системи морального виховання особистості молодшого школяра: Наук.-метод. посібник. -К.: «Стилос», 1999. – 154 с.
3. Матвієнко О.В. Методика вивчення готовності дитини до шкільного навчання // Початкова школа. – 1999. – №4. – С. 3-4.
4. Матвієнко О.В. Графічні засоби виявлення труднощів у спілкуванні // Початкова школа. – 1999. – №5. – С. 50-51.
5. Матвієнко О.В. Основи моральної вихованості учнів в умовах розбудови національної школи: Метод. лист. – К.: НПУ ім.М.П.Драгоманова, 1988. – 56 с.
6. Матвієнко О.В. Вплив суспільного середовища на моральне формування особистості // Шляхи підвищення ефективності виховної роботи в школах-інтернатах. – Наук.-метод.зб. – К.: Інститут проблем виховання АПН України, КМІУВ, 1998. – С. 89-101.

Анотація.

Матвієнко О.В. Моральне виховання молодших школярів у позаурочній та позашкільній діяльності – рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 - теорія та історія педагогіки. Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. Київ, 1999 рік.

Захищається рукопис дисертації, яка містить теоретичне та експериментальне дослідження ефективності морального виховання молодших школярів у позаурочній діяльності в період розбудови національної школи. Автором встановлено зростання впливу суспільного середовища на моральне формування особистості сучасного школяра. Нові соціально-педагогічні умови суттєво впливають на зміну соціально-педагогічних характеристик сучасних молодших школярів. Особливістю виховного процесу в початковій школі нині є його коригування як основа нормалізації моральних відносин молодших школярів. Доведено, що функціонування відкритої соціально-педагогічної системи повинно мати безперервний, керований комплексний характер, забезпечуючи цим сприятливі умови для цілеспрямованого морального виховання учнів молодших класів у різних соціумах.

Ключові слова: суспільне середовище, моральне виховання, педагогічні умови, позаурочна діяльність, позашкільна діяльність, соціально-педагогічна система.

Аннотация.

Матвиенко Е.В. Нравственное воспитание младших школьников во внеурочной и внешкольной деятельности – рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – теория и история педагогики. Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова. Киев, 1999 год.

Защищается рукопись диссертации, которая содержит теоретическое и экспериментальное исследование эффективности нравственного воспитания младших школьников во внеурочной и внешкольной деятельности в период становления национальной школы.

В результате анализа научных исследований по проблеме, изучения педагогического опыта нравственного воспитания младших школьников во внеурочной и внешкольной деятельности, сделанных выводов о сильных и слабых сторонах существующей практики морального воспитания, определены пути устранения недостатков в организации и проведении этой работы.

Автором исследовано влияние социальной среды на педагогические условия нравственного воспитания младших школьников. Взаимосвязь социальных и педагогических влияний составляет особую социально-педагогическую ситуацию, которая состоит из воспитательной среды (школа, семья, внешкольные учреждения), внутренней позиции ученика и

социальной среды. По результатам проведенного исследования автором установлено, что в период социально-экономических преобразований общества, социальный опыт младшего школьника является фактором, регулирующим первичные действия для формирования механизмов защиты и самозащиты. Особенность этих механизмов заключается не в обострении и без того сильных противоречий современного мира, а в укреплении нравственной основы личности, ее нравственных качеств, которые проявляются в условиях внеурочной и внешкольной деятельности и выявлены автором, это — доброта, взаимопомощь, трудолюбие, заботливость, бережливость, сила воли, дисциплинированность, единство слова и дела, активность, старательность, критичность и самокритичность, ответственность.

Автором доказано, что особенностью современного воспитательного процесса в начальной школе является его коррекция, как основа нормализации нравственных взаимоотношений младших школьников. Для формирования правильной системы взаимоотношений, необходимо объединение в воспитании двух подходов: интеллектуального и поведенческого. Форма объединения этих концептуальных подходов зависит от социальной ситуации, соотношений обстоятельств, факторов, условий, диспозиции ученика, его индивидуально-психологических особенностей, специфики развития и формирования.

Автором выявлены основные педагогические условия, обеспечивающие эффективность нравственного воспитания учащихся начальных классов во внеурочное время. Такими условиями, в частности, были признаны: гуманизация и демократизация жизнедеятельности класса; соответствие содержания, форм и методов нравственного воспитания возрастным и индивидуальным особенностям учащихся; общественная значимость внеурочной деятельности; ориентация коллектива на достижение успеха с учетом интересов, мотивов, потребностей каждого учащегося; распределение поручений по степени значимости между всеми детьми с учетом их склонностей, знаний, навыков; соблюдение стимулов моральных взаимоотношений, основанных на уважении и доверии, доброжелательном характере общения, гуманный стиль педагогического руководства отношениями школьников.

Автором выявлено, что функционирование открытой социально-педагогической системы должно осуществляться непрерывно, целенаправленно, комплексно, обеспечивая таким образом, условия для нравственного воспитания учащихся младшего школьного возраста в разных социумах.

Ключевые слова: социальная среда, нравственное воспитание, педагогические условия, внеучебная деятельность, внешкольная деятельность, социально-педагогическая система.

Annotation.

E.Matvienko. Moral education of the younger schoolboys in after-hour and outside of school activity – manuscript.

Dissertation on inception of the candidate of pedagogical sciences on speciality 13.00.01 - Theory and History of Pedagogical Sciences. National University named after Dragomanov M.P., the city of Kiev, 1999.

It is degeding the manuscript of dissertation, which contains theoretical and experimental research of the effectiveness of moral of juniors on off-hour activities in the period of the national formation. The author established the increase of the social factor on the junior's personality formation. New social-pedagogical conditions influenced on the changes of modern Ukrainian pedagogical junior's characteristics. The particular feature of modern of education in the elementary school is its correction, as the basis normalization of junior moral relations. Functioning of the open social-system is to carry out continuously, fully, providing in such a way conditions for the moral upbringing of junior pupils different social groups.

Key words: social environment, moral education, pedagogical conditions, off-hour activities, social-pedagogical system.

Друкарня

Національного педагогічного університету
ім. М.П.Драгоманова
м. Київ, ☎ (044) 221-99-26

Підписано до друку 06.04 99. Формат 60х84/16
Зам. 2.83 Наклад 100 прим.
Віддруковано з оригіналів.

